

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONINING TIMSOLLAR OLAMI

Hasanboyeva Ruhshona Ortiqjon qizi

FarDU, Filologiya fakulteti O‘zbek tili yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Xamsa”sidagi “Farhod va Shirin” dostonining yaratilish tarixi, muqaddimalarda dostonning g‘oyaviy mazmuni bilan bog‘liq qarashlar, dostonidagi ramziy timsollar, dostonning badiiy xususiyatlari haqida yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: “Xamsa”, “Farhod va Shirin”, “Xusrav va Shirin”, “Tarixi muluki Ajam”, “Shohnoma”, “Farhodnoma”, tasavvuf, Suqrot.

Alisher Navoiy “Xamsa”sidagi ikkinchi doston “Farhod va Shirin” deb atalib, 1484-yilda yozib tugallangan. Navoiygacha bu mavzu “Xusrav va Shirin” shaklida mashhur edi. Afsonaning bosh qahramoni Xusrav Parvez aslida tarixiy shaxs bo‘lib, milodiy 590-yilda taxtga chiqib, 628-yilda o‘z o‘g‘li Sheruyaning buyrug‘i bilan o‘ldirilgan Eron shohidir. Uning oromiy yoki arman qizi Shiringa bo‘lgan muhabbati ko‘pgina tarixiy asarlarda qayd etilgan. Xususan, Alisher Navoiyning o‘zi ham “Tarixi muluki Ajam” asarining Sosoniylar tarixiga

bag‘ishlangan qismida Xusrav Parvez haqida ma‘lumot beradi. Badiiy adabiyotda Xusrav va Shirin muhabbati haqida birinchi bo‘lib Firdavsiy o‘zining “Shohnoma” dostonida yozib qoldiradi, Nizomiy esa uni alohida ishqiy-sarguzasht doston holiga keltiradi. Nizomiyning “Xusrav va Shirin” dostoni 1340-yilda Qutb Xorazmiy tomonidan turkiy tilga tarjima qilingan.

Alisher Navoiy bu mavzudagi dostoni uchun avvalgi dostonlarda ikkinchi darajali timsol tarzida talqin qilingan Farhodni bosh qahramon qilib oladi. Farhodning bosh qahramon qilib olinishi adabiyotda ilk bor XIV asrda Ozarbayjonda yashab faoliyat yuritgan Orif Ardabiliyning “Farhodnoma” (1369) nomli fors-tojik tilida yozilgan dostoni bilan boshlanadi. Lekin unda tasvirlangan voqealar Navoiy dostonidan butunlay farq qiladi.

Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida bu mavzuda qalam tebratgan ijodkorlar sifatida Nizomiy, Dehlaviy, Ashraf Marog‘iylarni eslab o‘tar ekan, yana bir noma‘lum ijodkorga ham ishora qilib o‘tadi:

Yana bo‘lg‘on ekan bu noma marqum,

Vale roqim emastur yaxshi ma‘lum.

Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni 54 bob, 5782 baytdan iborat. Shundan muqaddima 11 bobni o‘z ichiga oladi. Doston an‘anaviy hamd – Allohning maqtovi bilan boshlanadi. Dostonda ikkita hamd mavjud. Birinchi hamdda Alisher Navoiy Yaratuvchining qudratini ta‘riflab, uning irodasi bilan qalamga olmoqchi bo‘lgan g‘oyaviy niyati haqida so‘z yuritar ekan, birinchi misrani arabcha kalima bilan boshlaydi:

Bihamdik fathu abvob ul-maoniy,

Nasib et ko‘nglumga fath o‘lmak oni.

Ya‘ni: Ma‘nolar eshiklarining ochilishi sening maqtoving bilan va ko‘nglumga ularni zabt etishni nasib qil.

Ikkinchi hamdda shoir yozishga kirishayotgani "Farhod va Shirin" dostonining umumiy talqini, undagi qahramonlarning muxtasar tavsifini beradi, "dard bog'i" deb ta'riflangan ishq bilan aloqador barcha hayajon va iztiroblar haqida yozadi. Shoir Xoliq maqtoviga kirishar ekan, eng avvalo, u inson ko'nglini ishq gulshani, bu gulshanda esa ishqni xazinaga aylantirganligini madh etadi:

Ki inson ko'nglin etti gulshani ishq,
Bu gulshanning harimin maxzani ishq.

Munojot (3-bob)da Alisher Navoiy insonning yo'qlikdagi holati, dunyoga kelishi, go'dakligi, hayoti to'g'risida bayon qiladi. Dostonning to'rtinchi bobi Muhammad payg'ambar (s.a.v) madhiga bag'ishlangan. Beshinchi bob me'roj tuni ta'rifiga bag'ishlangan bo'lib, unda Payg'ambar (s.a.v.)ning Buroq oti yordamida Alloh huzuriga yo'l olganliklari tasviri beriladi. Dostonning oltinchi bobi qalam ta'rifi hamda ulug' salaflar Nizomiy va Dehlaviylar madhini o'z ichiga oladi. Yettinchi bob "Hazrati shayx ul-islomiy mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy" madhidadir. Navbatdagi bob dostonning yozilish sababi haqida. Bu

bobda shoir dostonni yaratish orzusi paydo bo'lgach, bepoyon durr-u gavharlar dengiziga cho'mganligini, ya'ni ko'p mutolaa qilganligini, tinmay o'ylaganligini aytadi. Dostonni yozishga undagan sabablardan biri o'zining muhabbati, bu ishqning alam va iztiroblari ekangligini aytib, u tufayli o'ziga yetishgan azob-u uqubatlarni bayon qiladi. Shunda unga g'oyibdan nido kelib, hotif (g'oyibdan oq fotiha beruvchi) uni yangi bir asarni yozishga ilhomlantirganini, keyin Jomiyning oldiga borganida, u ham shoirni duo qilib, bu ishda unga oq yo'l tilaganini yozadi.

To'qqizinchi bob asar rejasini tuzib olgani, turli afsonalar, tarixiy manbalarni ko'rib chiqqani, shu mavzuda yozilgan dostonlarda yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatib, o'z g'oyalarini qay tarzda ifoda etmoqni niyat qilgani bayonidadir. Dostonning o'ninchi bobi Sulton Husayn Boyqaro ta'rifiga bag'ishlangan. O'n birinchi bob shahzoda Badiuzzamon Bahodir madhiga bag'ishlangan. Dostonning asosiy qismi o'n ikkinchi bobdan boshlanadi. Voqealar Chin xoqonining farzandsizligi va uning iztiroblari tasviri bilan ibtido topadi. Shoirning maqsadi "ishq dardi"ni kuylash ekanligi muqaddimalardayoq ayon bo'lgan edi. Bu ruh, ohang asar voqealari bilan bog'liq o'rinlarda ham ta'kidlanadi. Nihoyat uning iltijolari qabul bo'lib, Tangri unga bir o'g'il in'om etadi. Navoiy go'dakning tug'ilishidan tortib ulg'ayishigacha bo'lgan har bir jarayonni alohida tasvirlaydi, hatto go'dakka qo'yilgan ismga ham alohida ma'no yuklaydi. "Farhod" so'zining ma'nosi nurli siymo, baxti o'ziga yo'l boshchi demak. Shoir esa bu nomning arab yozuvidagi harflariga ramziy ma'no berib, ularni firoq, rashk, hajr, oh va dard deb talqin etadi. Bu bilan Navoiy o'z qahramonining hayot yo'lini, u chekadigan iztiroblarni, uning ilohiy ishq dardiga muhtalo bo'lib tug'ilganiga ishora qiladi:

Anga farzona Farhod ism qo'ydi,
Hurufi ma'xazin besh qism qo'ydi.
Firoq-u rashk-u hajr-u oh ila dard,
Biror harf ibtidodin aylabon fard.

Dostonda Farhodning Yunonistonga safari voqealari tasvirida ramziylik yanada kuchayadi. Shoir Yunoniston safari vositasida Farhodning sulukdagi yo'lini, Yunon

donishmandlari yasagan, Iskandardan qolgan "hikmat ko'zgusi"ning tilsimini ochishni faqat Suqrot o'rgatishi mumkinligini ishoralar bilan bayon etadi. Suqrot bilan uchrashishga ahd qilib yo'lga chiqqan Farhod dastlab Suhaylo bilan uchrashadi. Suhaylo Suqrot darajasida emas, u ko'zguning sehrini ochishga qurbsiz, lekin Suqrotga yetishish yo'li, dushmanlarini yengish sirlaridan xabardor. N.Komilovning "Tasavvuf" nomli kitobida yozilishicha, Suhaylo Farhodning tariqat yo'lidagi birinchi piridir. U Farhod yengib o'tishi kerak bo'lgan to'siqlar: ajdarho va devdan xabar beradi. Tasavvufda ajdarho – nafs timsoli, dev – saltanat timsoli hisoblanadi. Suhaylo Farhodga ajdarhoni yengish uchun samandarning yog'ini beradi. Samandar – olov ichida yashaydigan jonivor. U – ishq ramzi. Farhod badaniga samandar yog'ini surganda, ajdarhoning o'ti unga kor qilmaydi, ya'ni ishq otashi nafs o'tini so'ndiradi. Shuningdek, Farhodga keyingi manzillarda uchraydigan sher va temir paykarning ham ramziy ma'nosi

bor. Sher – g'azab timsoli, ilohiy ishq yo'lga kirayotgan solikda esa g'azab bo'lmasligi kerak. Temir paykar – ro'yo, yolg'on dunyo ramzi. Solik dunyo mo'jizalariga chalg'imasligi, ularga ko'ngil qo'ymasligi kerak. Farhod temir paykarni ham yengib, nihoyat Suqrot dargohiga kirib boradi.

Yakuniy bobda Navoiy Farhod timsolini o'z zamonasidagi barcha shahzodalarga ibrat hamda o'rnak qilib ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiy dostonining asosiy qahramonlaridan biri Farhodning oldida turgan ishq dastlab majoziy ishq sifatida namoyon bo'ladi. Biroq majoziy ishq uchun "mazhar" kerak. Mazhar – Haq jamoli zuhur etgan insondir. Farhod uchun mazhar – Shirin edi. Shoir majoziy ishqni tong nuriga, haqiqiy ishqni quyoshga o'xshatish bilan "majoz – haqiqat yo'lidagi ko'prik" ekanligiga, Yaratganga muhabbat U yaratgan xilqatlarga muhabbat orqali oydinlashishiga ishora qiladi. Zero, tongning nuri quyosh tarafga nazar tashlashga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик. – Т.: Фан, 1991, 8-жилд.
2. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. – Т.: G'.G'ulom nomidagi NMIU, 2006.
3. Navoiyshunoslik. (1-kitob) darslik. – Т.: "Tamaddun", 2018.